

HAJDU ILDIKÓ

Tudásközvetítés a 17. századi unitárius prédikációirodalomban

Caspar Sibelius prédikációinak fordítása az Ms. U. 584 jelzetű kéziratban

Tanulmányomban a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban (Biblioteca Academiei Române, filială Cluj) található, Ms. U. 584 jelzetű, 17. századi unitárius prédikációkat tartalmazó kézirat bemutatására vállalkozom: elsőként a kötet attribúcióját vizsgálom, és a másoló nevének korrigálása mellett érvelek, illetve az újonnan azonosított szerzőhöz kapcsolódó életrajzi adatok, valamint könyvek, kéziratok feltárására törekszem. Ezt követően az Ms. U. 584-ben szereplő prédikációk két csoportja kapcsán a források azonosítására teszek kísérletet, majd pedig a tudástranszfer azon lehetséges csatornáit veszem számba, amelyek révén a prédikációk megírása során felhasznált külföldi nyomtatványok eljuthattak a szerzőhöz.¹

Az Ms. U. 584 attribúciója

Az Ms. U. 584 első leírását Lakó Elemér katalógusában találjuk. A katalógus a kéziratot egyetlen kéz írásának tartja, és másolójaként, illetve részben szerzőjeként Tsikfalvi Gergelyt azonosítja,² ezt az attribúciót azonban részben már a kéziratot megemlítő kismű szakirodalom is problematizálta.³ A katalógus tartalmi szempontok mentén két részre tagolja a kötetet. A nagyrészt prédikációkat tartalmazó kéziratba ugyanis beékelődik, és így az Ms. U. 584/B jelzetet kapja Andrzej Olszowski lengyel püspök, majd érsek *Sermo parentalis* című művének⁴ hiányosan fennmaradt másolata; az ezt megelőző

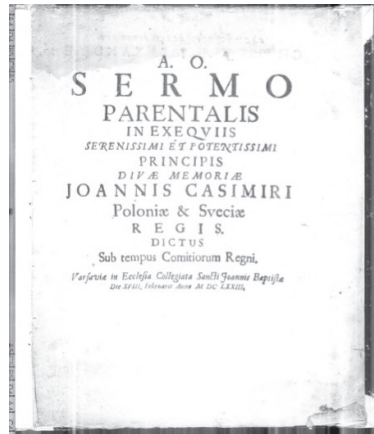
¹ Az eddig csak említésszerűen vizsgált kötetre Lovas Borbála hívta fel a figyelmemet. A kutatás során nyújtott segítségért hálás vagyok Balázs Mihálynak, Bíró Gyöngyinek, Lovas Borbálának és Szigeti Molnár Dávidnak. A tanulmány az NKFIH (OTKA) FK 135165 számú pályázatának támogatásával készült.

² *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, ed. Elemér LAKÓ, Szeged, JATE, 1997, I, 121.

³ Rácz Norbert az Ms. U. 584, 201–205. között található prédikáció teológiai háttérét elemezte, a szentbeszéd szerzője kapcsán pedig a következőt jegyezte meg: „A szerzőről nem sikerült semmit sem megtudnunk”. Rácz Norbert Zsolt, *A racionális teológia és az unitáriusok (Különös tekintettel a 17. századi prédikációirodalomban fellelhető karteziánus elemekre)*, Kellék, 2007, 127–142, itt 138. A kéziratot mint a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található unitárius prédikációgyűjtemények egyikét említi: BALÁZS Mihály, *Magyar vonatkozású kora újkori nyomtatványok és kéziratok kutatása erdélyi és nyugat-európai gyűjteményekben*, Regio, 2003/4, 163–176, itt 169.

⁴ A[ndrzej] O[LSZOWSKI], *Sermo parentalis in exequis serenissimi et potentissimi principis divae memoriae Joannis Casimiri Poloniae et Sueciae Regis* (Temetési beszéd az igen derűs és hatalmas fejedelemtől, az isteni emlékeztető János Kázmérnak, Lengyelország és Svédország királyának temetésére), Varsoviae[?], [s. n.], 1673[?]. A dolgozatban a latin nyelvű szövegeket (a címléírásokat is ideértve) normalizálva, a humanista latin írási szabályait követve közlöm. A fordítások minden esetben tőlem származnak.

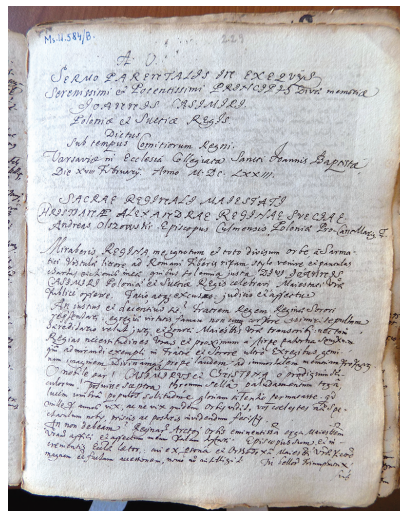
és követő prédikációk pedig az Ms. U. 584/A jelzet alatt szerepelnek.⁵ Az Ms. U. 584/B első oldalának (Ms. U. 584, 229), valamint az Olszowski-kötet címlapjának összevetésével az is megállapítható, hogy a kéziratba bekerülő másolat közvetett vagy közvetlen forrástextusa a *Sermo parentalis* nyomtatott kiadása lehetett.

1. kép

Andrzej Olszowski, *Sermo parentalis*, 1r. PAN Biblioteka Kórnicka, 2469; Mf6843.

Forrás: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/54677/edition/70877/content>

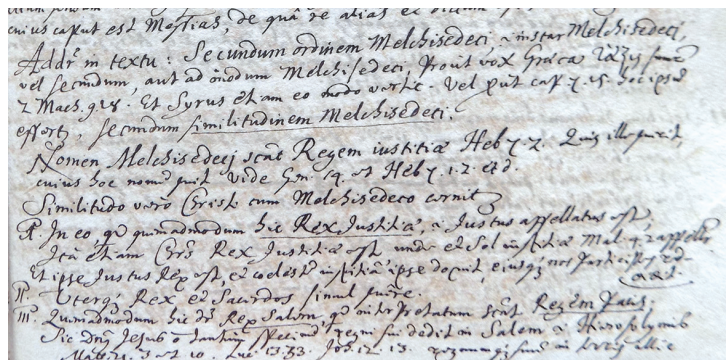
2. kép

Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române, filială Cluj), Ms. U. 584, 229.

⁵ A kéziratra egységesen az Ms. U. 584 jelzettel hivatkozom, mivel az Ms. U. 584/A és Ms. U. 584/B számozása folytatólagos. A kötet oldalszámozása esetenként hibás, ezt a hivatkozásokban, a visszakereshetőség érdekében, nem korrigáltam.

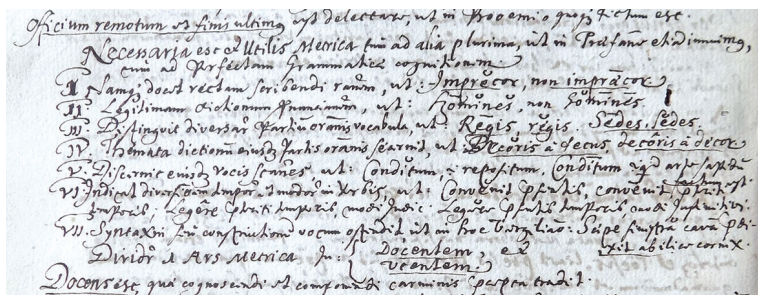
Feltételezésem szerint a Lakó Elemér katalógusában olvasható attribúció egy másik, szintén a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius kéziratai között fennmaradt kötet téves azonosításán alapul. Bár az Ms. U. 659 jelzetű kéziratot a katalógus nem kapcsolja össze az Ms. U. 584-gyel, gyanúra ad okot, hogy a másoló neveként mindkét esetben Tsikfalvi Gergely van feltüntetve. Az Ms. U. 659-et a katalógus Dálnoki Nagy Lőrinc Molnár Gergely prozódiai munkájához készített annotációinak másolataként azonosítja, másolójaként pedig Tsikfalvi Gergelyt nevezi meg, és a kéziratot 1860 (!) körülre datálja.⁶

A kéziratok összehasonlításával két fontos következtetés vonható le. Egyrészt megállapítható, hogy kézírásuk azonos (lásd a 3. és 4. képet), tehát az Ms. U. 659 is 17. századi, valószínűsíthetően a század második felében keletkezett kézirat. Emellett az első lapként bekötött, címzés és keltezés nélküli levél aláírójának neve is helytelenül került be a katalógusba. A levél alatt *Georgius Tsikfalvi* (tehát *Tsikfalvi György*) saját kezű aláírása olvasható (5–6. kép), míg a katalógusban *Tsikfalvi Gergely* van feltüntetve másolóként.⁷

3. kép

Ms. U. 584, 115.

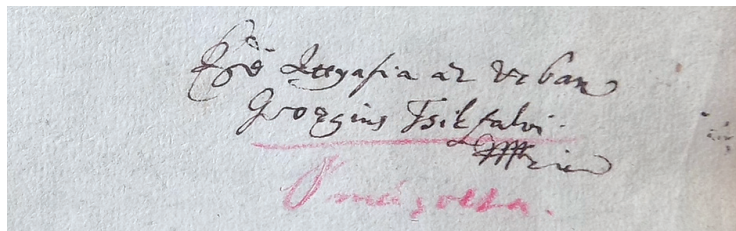
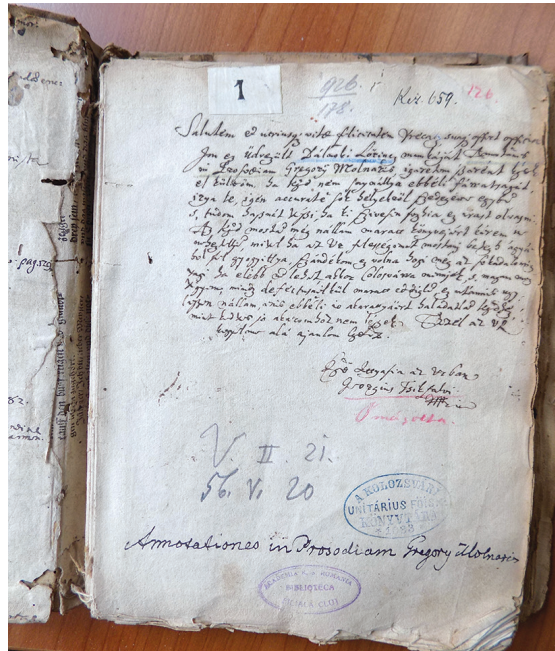

4. kép

Ms. U. 659, 8.

⁶ *The Manuscripts of the Unitarian College*, 133.

⁷ A *Georgius* név *Gregorius*ként olvasása állhat a félrekatalogizálás hátterében.

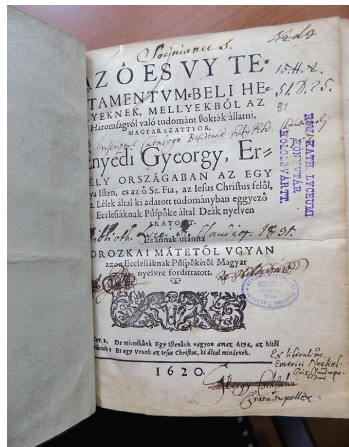
5-6. kép

Ms. U. 659, 1.

Az Ms. U. 584 és az Ms. U. 659 másolóját, álláspontom szerint, az Ms. U. 659 elején található levél alapján tudjuk hitelesen meghatározni: mindkét kézirat lejegyzője Csíkfalvi György, akire a továbbiakban *Csíkfalvi Györgyként* hivatkozom, mivel a név ortográfiája nem állandó, ahogy azt a későbbiekben bemutatott dokumentumok is szemléltetik. Csíkfalvi György életrajza egyelőre megíratlan, több forrás bevonásával olyan adatok, adattöredékek feltárását kíséreltem meg, amelyek feltételezhetően rá vonatkoznak.

Csíkfalvi György possessorbejegyzését három kötetben sikerült azonosítani: Enyedi György *Explicationes*ának Toroczkai Máté által készített magyar nyelvű fordításának, Luis de Granada *Dux peccatorum* című munkájának, valamint a *Confessionis Christianae ad rogum damnatae et combustae Manium a Rev[erendo] D[omino] Nicolao*

Cichovio laccessitorum, sui vindices című műnek a címloldalán.⁸ Az Ms. U. 584, az Ms. U. 659, valamint a possessorbejegyzések kézírásának azonosságát az 1. táblázat szemlélteti. A possessorbejegyzések tovább pontosítják Csíkfalvi nevét: *Csíkfalvi K. György*.

7. kép

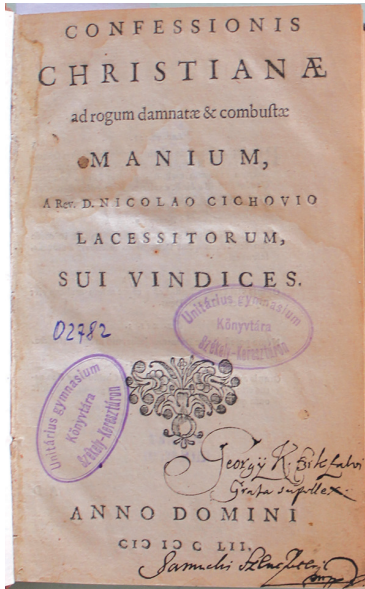
Csíkfalvi György Enyedi-kötetének címlapja

8. kép

Csíkfalvi György Granatensis-kötetének címlapja

⁸ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, jelzete: B. M. V. C 20: ENYEDI György, *Az Ó és Uy Testmantum-beli helyeknek, melyekből az Háromságról való tudomást szokták állatni, magyarázattyok*, ford. TOROCZKAI Máté, Kolozsvár, Heltai, 1620 (RMNy 1222). Enyedi *Explicationes*ának recepciójához lásd LOVAS Borbála, *Enyedi György: Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti: Egy erdélyi egezetikai munka a nyugat-európai könyvpiacra*, Keresztény Magvető, 2018/1, 82–99. – Teleki–Bolyai Könyvtár, jelzete: L 01534: Luis DE GRANADA [Ludovicus GRANATENSIS], *Dux peccatorum* (A bűnösök vezetője), trans. Michaelis AB ISSELT, Coloniae, Arnoldus Quentelius, 1619. Ludovicus Granatensis unitárius recepciójához lásd SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Az unitárius Ludovicus Granatensis: A Conciones vetustae ex Apocalypsi című unitárius „Jelenések-kommentár”* (Ms. U. 732) keletkezéséhez = *Az élet átültetett fája: Unitárius Apokalipszis-beszédek a kora újkorból*, szerk. SZIGETI MOLNÁR Dávid, DEME Kamilla, s. a. r. SZIGETI MOLNÁR Dávid, TURI Tamás, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2025, 31–58. Granatensis befogadásáról protestáns környezetben lásd BALÁZS Mihály, *Hitvédő és kegyességépítő művek a 17. első felében = Magyar irodalomtörténet*, szerk. HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István, Budapest, Gépekönyv, 2020. <https://f-book.com/mi/index.php?book=10HITVEDOE> (Letöltés ideje: 2025. április 24. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes.) – Teleki–Bolyai Könyvtár, jelzete: C 02782: [Jonas SCHLICHTING], *Confessionis Christianae ad regum damnatae et combustae Manium a Rev[erendo] D[omino] Nicolao Cichovio laccessitorum, sui vindices* (A máglyára ítélt és megégetett keresztény hitvallás szellemeinek, akiket Nicolaus Cichovius tiszteletreméltó atya támogatott meg, önvédelmezése), [s. l.], [s. n.], 1652. Jonas Schlichting (Jonasz Szlichtyng, 1592–1661) művében Nicolaus Cichovius (Mikołaj Cichowski) jezsuita szerzetes szociniánusellenes nézeteivel szemben foglal állást. Maciej PTASZYŃSKI, *Toleration and Religious Polemics: The Case of Jonas Schlichting (1592–1661) and the Radical Reformation in Poland = Searching for Compromise? Interreligious Dialogue, Agreements, and Toleration in 16th–18th Century Eastern Europe*, ed. Maciej PTASZYŃSKI, Kazimierz BEM, Leiden–Boston, Brill, 2023, 248–295, itt 260–261. A kötetet a Teleki–Bolyai Könyvtár katalógusa tévesen Nicolaus Cichoviusnak tulajdonítja.

9. kép

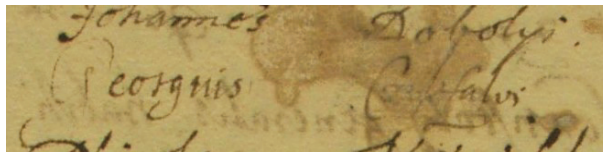
Csikfalvi György Schlichting-kötetének címlapja

Possessorbejegyzések	Csikfalvi György kézírása

1. táblázat

A possessorbejegyzések és Csikfalvi György kézírásának összehasonlítása
(A tanulmányban és a függelékben közölt táblázatok a szerző szerkesztései)

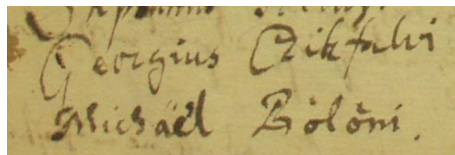
A possessorbejegyzések mellett további egykorú adatokat is köthetünk Csíkfalvi Györgyhöz. Az életrajz pontos meghatározását azonban nehezíti, hogy közel egy időben két Csíkfalvi György nevű unitárius pap is működött Erdélyben. Az egyik, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található kéziratok lejegyzője feltételezhetően inkább Kolozsvárhoz, a másik pedig Marosszékhez kötődik, a hozzájuk kapcsolódó adatok részleges elkülönítése a kézírásuk segítségével válik lehetővé. Az Ms. U. 584 és az Ms. U. 659 másolóját 1663. október 21-én szentelték pappá az ádámosi zsinaton, és kézírása megegyezik a kötetek és a possessorbejegyzések kezével.

10. kép

Unitárius zsinati és főtanácsi jegyzőkönyv, I. (1629–1736), MUEKvGyLt., jelzet nélkül, 64.⁹

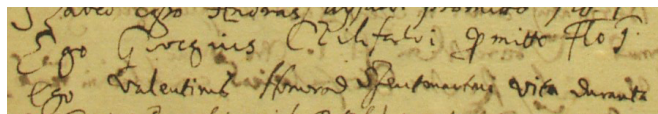
Ezzel szemben a másik Csíkfalvi Györgyöt 1668. június 3-án szentelték fel, és kézírása láthatóan eltér az öt évvel korábban felszentelt Csíkfalvi Györgytől.

11. kép

UZs&FtJk. I. (1629–1736), 75.

Az 1668-ban felszentelt Csíkfalvi a marosszékiek között adományozott egy forintot a tordai iskola javára 1671-ben. Az adományozás tényét rögzítő bejegyzés kézírása megegyezik az 1668. évi aláírással.

12. kép

UZs&FtJk. I. (1629–1736), 83.¹⁰

⁹ A továbbiakban a jegyzőkönyvre az „UZs&FtJk. I. (1629–1736)” rövidítéssel hivatkozom, vö. SZIGETI MOLNÁR DÁVID, *Prédikáció és fegyelmetlenség = Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi*, szerk. LOVAS Borbála, SZIGETI MOLNÁR DÁVID, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022, 101–121.

¹⁰ Vö. VARGA DÉNES, *A tordai Unitárius Gimnázium története*, Torda, Fodor Domokos, 1907, 266.

1673-ban is adományozott egy Csíkfalvi György a tordai iskola javára, ugyanakkor ebben az esetben kézírás híján nem eldönthető, hogy melyik Csíkfalvi Györgyhez kapcsolódik az adat.¹¹ Feltételezhetően a marosszéki, 1668-ban felszentelt Csíkfalvi György töltött be lelkési tisztséget a marosi egyházkörhöz tartozó Székelykálon és Szentgericén.¹²

Ezzel szemben valószínűsíthetően a Kolozsvárhoz kötődő, az Ms. U. 584-et és 659-et lejegyző, 1663-ban felszentelt Csíkfalvi (K.) György szerepel kölcsönzőként az első unitárius könyvtár jegyzékében: Csíkfalvi Kálvin *Praelectiones in duodecim prophetas (quos vocant) minores* című művét és Aretius *Commentarii in domini nostri Iesu Christi Novum Testamentum* című munkáját kölcsönözte ki 1664 augusztusában Valentin Baumgarttól.¹³ Továbbá feltételezésem szerint az 1663-ban felszentelt Csíkfalvi György szerepel Fodor Gergely kolozsvári polgár 1665-ös végrendeletében is, amelyben Fodor vagyonának jelentős részét az unitárius egyház intézményeinek adományozza, és *Czikfalvi uramnak* is hagy egy tallért.¹⁴ Emellett elképzelhető, hogy

¹¹ UZs&FtJk. I. (1629–1736), 409. Vö. VARGA, 267.

¹² Domokos Márton a marosi egyházkör 1658 és 1715 közötti parciális és vizitációs jegyzőkönyvét feldolgozó tanulmánya szerint a legkorábbi, Csíkfalvi Györgyöt Székelykál lelkészeként feltüntető adat 1679-es, a legkésőbbi pedig 1686-os; 1689–90-ben pedig már Szentgerice volt Csíkfalvi György szolgálati helye. A Marosszékhez kötődő Csíkfalvi György több alkalommal is konfliktusba került az unitárius egyházszervezettel. 1684-ben három peres ügye is volt alperesként. DOMOKOS Márton, *Unitárius papok és iskolamesterek a 17. századi Marosszéken*, Keresztény Magvető, 2022/4, 407–416, itt 410. A maroskörü unitárius esperesség 1684. évi vizitációs jegyzőkönyve szerint a zsinat székelykáli prédikátort részeskedésért hat forint bírságra ítélte, feleségét pedig pletykálkodásért róttá meg. KELEMEN Lajos, *A maroskörü unitárius esperesség visitatori végzései 1684-ben (Folytatás)*, Keresztény Magvető, 1901/3, 152–158, itt 153. 1685-ben a Generale Consistorium is megróttá, illetve (ideiglenesen) fel is mentette a lelkési hivatal betöltése alól Csíkfalvi Györgyöt. Lásd UZs&FtJk. I. (1629–1736), 144. A Szigeti Molnár Dávid által elemzett, Csíkfalvi esetével analóg példák alapján valószínűsíthetjük, hogy Csíkfalvi bocsánatot kért viselkedéséért, így maradhatott mégis hivatalban: SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Egyházfegyelmi rendszer a 17. századi Kolozsi Unitárius Egyházkörben* = „...Tetszett az Szent Széknek...”: *Házasságjogi és fegyelmi ügyek kolozsvári unitárius konzisztóriumok előtt a 17. században*, szerk. SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, ELKH BTK TTI, 2023, 41–93, itt 83–86. Csíkfalvit feltehetően az eklézsiakövetés büntetésével sújthatták. Vö. „...Tetszett az Szent Széknek...”, 102–103, 106, 154, 225, 270, 309, 321, 327–328, 338–339, 340.

¹³ „Ex libris D. B. Arkosini commodato accepi a Clariss(im)o D(omi)no Valentino Baumgartho Commentariu(m) Aretij in N(ovum) Testamentu(m) et Joh(annis) Calvinii in 12 Prophetas A(nn)o 1664 4 Augusti Georgius K. Czikfalii Mpria”. (kiemelés az eredetiben) *Erdélyi Könyvesházak V. 1541–1782: Végyes források*, kiad. BÍRÓ Gyöngyi, MONOK István, VERÓK Attila, Budapest, MTA KIK, 2018, 106–107. A kötetek korábban Árkosi Benedek tulajdonában voltak, Csíkfalvi neve mint kölcsönző Árkosi Benedek és Árkosi Ferenc könyvtárának 1661-es összeírásába is bekerült utólag. Az Árkosi-testvérek kötetei, 1661. évi halálukat követően, az unitárius egyházközség könyvtárába kerültek: „Joh(annes) Calv(inus) in 12 Prophetas. [más kézzel:] Apud D(omi)num Csikfaluiu(m)”; „Comment(aria) Aretij in N(ovum) Test(a)-m(entum). [más kézzel:] Est apud D(omi)nu(m) Csikfaluiu(m)”. (kiemelés az eredetiben) *Uo.*, 100–101.

¹⁴ BARTHA Zoltán, *A végrendelet mint a felekezeti hovatartozást meghatározó elem a 17–18. századi Erdélyben* = *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben: Egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2019, 202–211, itt 210.

a kolozsvári unitárius polgárok 1697. évi névjegyzékben szereplő, a Szappany utcában lakó „Özveggy Csikfalvi Györgyné” is a Kolozsvárhoz kötődő Csikfalvi özveggye.¹⁵

Az Ms. U. 584 szerkezete és forrásai

Az Ms. U. 584 részletesebb vizsgálata nemcsak Csikfalvi György személyére és műveltségére vonatkozóan szolgál újabb adatokkal, hanem az unitárius prédikációírás gyakorlatára való pontosabb rálátáshoz is hozzájárulhat. A korábbi szakirodalom az Ms. U. 584 forrásai közül Andrzej Olszowski *Sermo parentalis*-át azonosította (Ms. U. 584/B), a mintegy hatszáz oldalt, tehát a kötet terjedelmének csaknem egészét kitevő latin és magyar nyelvű prédikációk forrásainak vagy mintáinak feltárására azonban mindezidáig nem történt kísérlet. Dolgozatom sem vállalkozik a töredékesen fennmaradt kézirat összes prédikációja esetében a minták meghatározására.

A kutatás során két forrást sikerült azonosítanom: Caspar Sibelius (Kaspar Sibel, 1590–1658) német származású, ám Németalföldön, Deventerben működő kálvinista prédikátor *Fraenum iuventutis*, valamint *Humilitas Davidica* című prédikációgyűjteményeit.¹⁶ Az Ms. U. 584-ben található 112 prédikációból összesen 41 szövegnek adja forrását Sibelius e két prédikációgyűjteménye.¹⁷ Az Ms. U. 584 szerkezetét a dolgozat

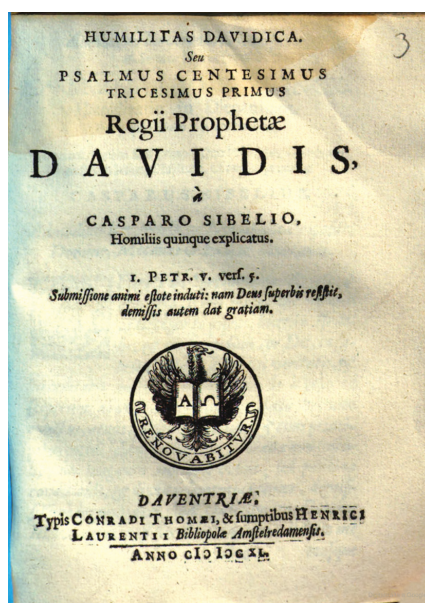
¹⁵ KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története 2.*, ford. MÁRKOS Albert, bev., a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kieg. BALÁZS Mihály, szerk. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005, 292.

¹⁶ Sibelius fontos pozíciót töltött be a németalföldi protestáns egyházszervezetben, részt vett például a dordrechti zsinaton is. Emellett nagyon népszerű prédikátor volt, és életművének jelentős részét is latin nyelvű prédikációgyűjtemények teszik ki. Hermann-Peter EBERLEIN, *Sibel, Caspar = Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, XLII, hg. Traugott BAUTZ, Nordhausen, Traugott Bautz GmbH, 2021, 1363–1369.

¹⁷ A korábbi kutatások nem vizsgálták részletesen Sibelius műveinek recepcióját a történeti Magyarországon, és erre jelen dolgozat sem vállalkozhat. A fennmaradt könyvek és könyvjegyzékek azonban arról árulkodnak, hogy a Sibelius-kötetek ismertek voltak a 17. században. A Teleki Téka harmincegy 17. századi Sibelius-nyomtatványt őriz, és ezek közül több is tartalmaz 17. századi possessorbejegyzést. A legkorábbi itt szereplő, datált tulajdonbejegyzés Miskolci Csulyak Gáspáré (1654). A marosvásárhelyi református kollégiumnak, a székelykeresztúri unitárius kollégiumnak és a sárospataki református kollégiumnak is található Sibelius-példánya a Teleki Téka 17. századi állományában. Teleki-Bolyai Könyvtár, *17. századi könyvek katalógusa*, 91–96. https://www.telekitekita.ro/files/kcfinder/files/Q_X_17.pdf. A kolozsvári református kollégium 17. századi állománya öt Sibelius-kötetet tartalmazott, tehát többet, mint például Alsted-vagy Keckermann-példányt. SIPOS Gábor, *A kolozsvári református kollégium könyvtára a XVII. században*, Szeged, Scriptum, 1991, 84. – Sibelius népszerűségéről árulkodik továbbá az is, hogy két magyar nyelvű 17. századi nyomtatvány is forrásként hivatkozik rá. Egyrészt Pósa-házi János imádságoskönyve, amely *Sibelius Christianae precesiones et gratiarum actiones* című művének fordítása, és értelmező parafrázisát, nem pedig szó szerinti átültetését adja a forrástextusnak. PÓSA-HÁZI János, *Sibelius Gaspárnak Szent Írásból szedgetett, és külömb külömb-féle alkalmatosságokra rendeltetett könyörgő és hála-adó Imádsagi*, Kolozsvár, Veresegyházi Sz. Mihály, 1673 (RMNy 3895). Vö. FAZAKAS Gergely Tamás, *Síralmas imádság és nemzeti önszemlélet: A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 291–293; P. VÁSÁRHELYI Judit, *Caspar Sibelius magyar nyelvű*

függelékében adom közre. Az 1. függelék táblázatában szürke háttérrel emeltem ki azokat a prédikációkat, amelyeknek a forrását sikerült azonosítanom a kutatás során.

Sibeli *Humilitas Davidica* című kötete 1640-ben jelent meg Deventerben, és öt prédikációt tartalmaz a 131. zsoltárhoz kapcsolódóan.¹⁸ A *Humilitas Davidica* szövegei mind magyar fordításban szerepelnek az Ms. U. 584-ben (pp. 579–608). A forrás azonosítása ebben az esetben nem okoz különösebb nehézséget, ugyanis az 579. lap tetején szerepel Sibelius kötetének címe, valamint a címlapon szereplő, Szent Péter első leveléből származó idézet is, tehát feltételezhetjük ebben az esetben is, hogy a nyomtatvány volt Csíkfalvi forrása.

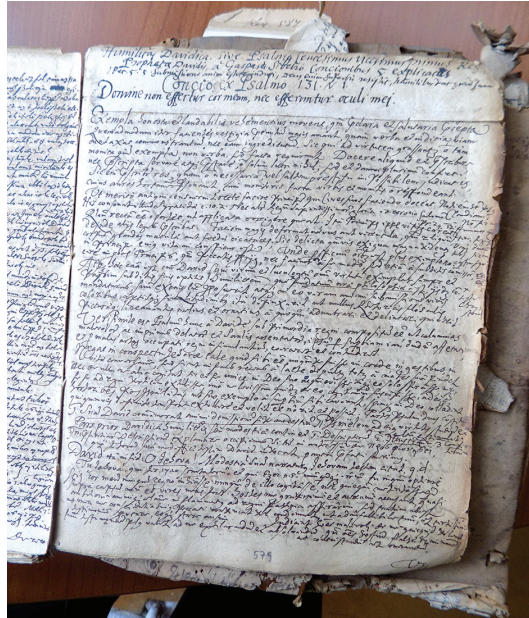

13. kép

A *Humilitas Davidica* címoldala

imádságai = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”: Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, OLÁH Róbert, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 295–301. Emellett Gyulai T. Mihály tiszado-bi lelkész prédikációgyűjteményének mintájául Sibelius *Fraenum iuventutis* című munkája szolgált, tehát ugyanaz a kötet, amely az Ms. U. 584-ben 36 prédikációinak is forrása. GYULAI T. Mihály, *Régen fundamentumban el-készült és magas toronyban fel vonattatott világ harangja*, Debrecen, Töltési István, 1683 (RMNy 4463). Az Ms. U. 584 Sibelius prédikációit fordító-másoló szentbeszédei részben bizonyosan 1668-at megelőzően keletkeztek a conciók datálása alapján. Mindezek alapján Csíkfalvi György Sibelius-recepciója korainak tekinthető.

¹⁸ Caspar SIBELIUS, *Humilitas Davidica, seu psalmus centesimus tricesimus primus regii prophetae Davidis* (Dávidi alázatosság, avagy Dávid király és próféta 131. zsoltára), Daventriae, Conradus Thomaeus, 1640.

14. kép

Ms. U. 584, 579.

Sibeliuss *Fraenum iuventutis* című prédikációkötete Amszterdamban jelent meg 1639-ben, és 33 szentbeszédet tartalmaz a Prédikátor könyve 12. fejezetének első kilenc szakaszához kapcsolódóan.¹⁹ Mind a 33 szöveget megtaláljuk a kéziratban (pp. 367–466): Sibeliuss kötetének első tizennégy szentbeszéde, valamint a XVI. prédikáció magyar fordításban szerepel az Ms. U. 584-ben, ám ezek a szövegek is tartalmaznak hosszabb-rövidebb latin nyelvű részeket. Csíkfalvi az V. és a IX. szentbeszédet két részre osztotta, így összesen 17 magyar nyelvű és 19 latin nyelvű prédikáció forrásául szolgál Sibeliuss *Fraenum iuventutis*-kötete (a XVI. concio magyarul és latinul is szerepel a kéziratban). A függelékben megtekinthető három táblázatban összegeztem, hogy a Sibeliuss-prédikációkat az Ms. U. 584-ben található mely szentbeszédnek használják fel.

A Sibeliuss-kötetek prédikációit felhasználó magyar nyelvű szövegek esetében valószínűsíthető, hogy Csíkfalvi maga fordította őket saját prédikációs gyakorlatának elősegítésére. A prédikációk ugyanis nem teljes fordítások, a szövegek jelentős része (leggyakrabban a conciók vége) nem kerül átültetésre, illetve esetenként a mondat közepén is bekövetkezhet kódváltás. A 131. zsoltárból való II. prédikáció például a vakmerőség (*temeritas*) és a szorgalmas vizsgálódás (*curiositas*) eltávoztatása mellett

¹⁹ Caspar SIBELIUS, *Fraenum iuventutis, seu perspicua et graphica descriptio vanitatum iuventutis, et incommodorum senectutis, a regio ecclesiae Salomone tradita* (A fiatalság zabolája, avagy az ifjúság hiábavalóságának és az öregség kellemetlenségének világos és részletes leírása, amelyet a királyi prédikátor Salamon adott elő), Amstelodami, Henricus Laurentius, 1639.

érvel, és ezek kialakulásának első okaként a *restséget* jelöli meg. Azt a tagmondatot azonban, amely szerint a restség (*pigritia*) a kíváncsiság édesanyja (*curiositatis mater est*), Csíkfalvi nem ülteti át: „Pigritia curiositatis mater est. Natura enim laborem fugimus, otiumque appetimus et sectamur.”²⁰ „Ezeknek pedig okai közzül 1) Az restség, quae est curiositatis mater. Mert mivel többire az munkától futunk, s az restséget szeretjük és követjük [...]”²¹

A kéziratban számos interlineáris és marginális kiegészítést is találunk, amelyek gyakran nem másolói rontást, hanem fordítói-értelmezői tevékenységet valószínűsítene. A *Fraenum iuventutis* IX. prédikációjának második feléből fordított szentbeszédben (Ms. U. 584, 431–436) például a következőképpen értelmezi Sibeliust követve Csíkfalvi a 119. zsoltár 9. szakaszát:

Davidem audi: *Quomodo, inquit, plurificabit [!] puer semitam suam? observando eam secundum verbum tuum.* Psal. 119. v. 9. Cum indignatione reicitur servus qui annis iuvenilibus militavit in castris hostium, ac in decrepita demum aetate operam et servitia domino suo offert.²²

Tudod-e, mit mond vala Dávid Ps. 119. 9. *Vajjon-s mi módon jobbitja meg az ifjú az ő útát, ha nem az te beszédednek megtartásával?* Gyalázattal, s nagy <haraggal> |:szégyenvallással:| szokott megvettetni az az vitézlő rend, avagy szolgál, az ki ifjúságának erős, vastag idejébe[n] s esztendeiben az ellenségnek táborába[n] vitézkedett és szolgált, vénségének idejé[n] ajánlja pedig magát s szolgálatját az ő urának és fejedelmének.²³

A fordítás során Csíkfalvi a körülírás (periphrasis) technikáját alkalmazza az *indignatio* (méltatlankodás) kifejezés átültetésére. Először a *gyalázat* és a *nagy harag* kifejezéseket használja, majd a *harag* helyett a *szégyenvallás* szót ítéli kifejezőbbnek.

A Csíkfalvi-prédikációk és forrástextusai összeolvasásának tanulságait csak néhány példával szemléltetem. Az átvett helyeken a fordító a latin szöveg pontos visszaadására törekszik, de verbo ad verbum fordít. Mindezzel együtt a fordítás esetenként jelzős szerkezetek beillesztésével bővíti is a szöveget. Ennek okát egyrészt a szöveg

²⁰ „A lustaság a kíváncsiság édesanyja. Természet szerint ugyanis menekülünk a munka elől, és a tétlenségre törekszünk és igyekszünk.” SIBELIUS, *Humilitas Davidica*, 32.

²¹ Ms. U. 584, 388. A szövegközlések során Lovas Borbála Enyedi György-kiadásának apparátusát vettem alapul. ENYEDI György, *Prédikációi 1.*, szerk. LOVAS Borbála, Budapest, MTA–ELTE HECE – Magyar Unitárius Egyház, 2016, 24.

²² „Dávidot hallgasd, azt mondja: *Mi módon őrizheti meg tisztán az ifjú az ő útát, ha nem a te beszédednek megtartása által?* (Ps 119, 9). Méltatlankodással megvettetik az a szolgál, aki fiatal éveiben az ellenség táborában harcol, de később, agg korában munkáját és szolgálatait saját urának ajánlja fel.” SIBELIUS, *Fraenum iuventutis*, 71. (kiemelés az eredetiben) Sibelius szentírási idézetei a Tremellius-féle Bibliából származnak, és ezt gyakran Csíkfalvi is követi, amennyiben nem ülteti át magyarra a bibliai locust. A bibliai helyek magyar nyelvű citálásakor Csíkfalvi a Károli-féle Bibliát használja.

²³ Ms. U. 584, 431. (kiemelés tőlem)

hatásosságának fokozásában kereshetjük, másrészt pedig abban, hogy Csíkfalvi, miként a fenti példa is szemlélteti, gyakran alkalmaz körülírást. Például a *Fraenum iuventutis* második prédikációjának fordításakor (Ms. U. 584, 375–383) a következőképpen adja vissza a salamoni tanítás célját:

Eapropter iuvenem, florem vegetae optimaeque aetatis Diabolo ac mundo consecrantem, carnisque voluptatibus et cordis concupiscentiis indulgentem, irridet, ac proposito terribili Dei iudicio, ad vitae pietatem exstimulare satagit.²⁴

Ez immár az oka, hogy in praelectis [a fentebb mondottakban] az ő ifjúságának virágát, életének kedvesb s gyönyörűsegesb idejét az ördögnek s ez világnak szentelő és az testnek gyönyörűséginek s az szemek gonosz kívánságának kedvező ifúságot neveti, csúfollja, és az Istennek azon ő jövődöbeli igazságos ítéletinek rettenetességét szemek eleiben tevén, az életnek szentségére, tisztaságára inti és onszolja.²⁵

A fordítás a *pietas* (kegyesség) kifejezést két szóval (*szentség* és *tisztaság*) adja vissza, az *exstimulare satagit* (ösztönözni igyekszik, ösztönzésén fáradozik) szókapcsolatot pedig az *inti* és az *onszolja* igékkel fordítja. További hangsúlyeltolódásokat is megfigyelhetünk Csíkfalvi fordításában. Míg Sibeliusz prédikációjában a *szív áhítózaibaiban* (*cordis concupiscentiis*) merül el az *ifjú* (*iuvenis*), addig Csíkfalvi általánosan az *ifjúságról* beszél, és nem a *szív*, hanem a *szemek kívánságát* ítéli megvetendőnek. Ezáltal Csíkfalvi fordításában kiéleződik a test–lélek ellentét, a bűnök a test oldalára helyeződnek.

A latin szöveg lefordításának nehézségeiről és a fordító kreativitásáról tanúskodik a *Fraenum iuventutis* XIII. prédikációján alapuló szentbeszéd is (Ms. U. 584, 453–457). Csíkfalvi Sibeliusz prédikációját követve az *anatomia* szó magyarra való átültetésére tesz kísérletet: „Doctrina de anatomia corporis humani, perquam necessaria est homini ad cognitionem sui ipsius, Dei creatoris, et sacrae Scripturae”.²⁶ „Az megholt emberi testnek felbontása s felmetélése felől való tudomány igen hasznos szokott embernek lenni mind az önnön maga, mind az ő Teremtő Ura, Istene, s mind az Szentírásnak ismeretire.”²⁷

²⁴ „Ennek okáért az ifjút, aki az élénk és legjobb korának virágát az ördögnek és a világnak szenteli, és a hús gyönyörűségeiben és a szív áhítózaibaiban merül el, kineveti, és Isten szörnyű ítéletének felmutatásával azon fáradozik, hogy az élet kegyességére ösztönözze.” SIBELIUS, *Fraenum iuventutis*, 9.

²⁵ Ms. U. 584, 375.

²⁶ „Az emberi test anatómiájáról való tudomány felettébb szükséges az ember számára, hogy megismerje önmagát, a teremtő Istent és a Szentírást.” SIBELIUS, *Fraenum iuventutis*, 93.

²⁷ Ms. U. 584, 453. A fordításra hathatott Szenci Molnár Albert szótárának fordítása is, ahol az *anatomia* magyar nyelvű megfelelőjeként a *testnek fölmetélése* szókapcsolat szerepel. SZENCI Molnár Albert, *Dictionarium Latinoungaricum*, Norimbergae, Elias Hutter, 1604, C5r.

Az egyes szöveghelyek kihagyása és módosítása esetében a fordítás fő motivációja a rövidítés mellett a teológiaiilag problémás szöveghelyek eliminálása. Például a *Fraenum iuventutis* I. prédikációjában a salamoni ironia magyarázatához Sibelius hozzáteszi, hogy Salamon tanítása összhangban van a Szentlélek igazságával. Csíkfalvi fordítása azonban átfogalmazza a mondatot, és a Szentlélek igazsága helyett Salamon bölcsességét emeli ki: „Neque enim a seipso dissidet, secumque discordat Spiritus veritatis. Sed [...]”²⁸ „Nem is ellenkezik magával semmiképpen az bölcsen oktató Salamon, hanem [...]”²⁹

Csíkfalvi György unitárius teológiai alapállása nemcsak a Sibelius-prédikációk módosításából világos, hanem az Ms. U. 584 eddig még nem azonosított forrást vagy forrásokat fordító-átdolgozó szentbeszédei is egyértelműen ebbe az irányba mutatnak.³⁰ A részben latin, részben pedig magyar nyelvű (ám latin nyelvű betéteket is tartalmazó) szövegek konzekvensen a szentháromság-tagadó teológiai álláspont mellett érvelnek.

Az Ms. U. 584 tehát egyike azoknak a kéziratoknak, amelyek az unitárius környezetben történő szövegalkotás interkonfesszionális jellegéről tanúskodnak.³¹ Sibelius prédikációinak felhasználását lehetővé tehetette az is, hogy a forrásként szolgáló Sibelius-kötetek nem a felekezeteket megosztó teológiai problémák köré csoportosulnak. Továbbá az Ms. U. 584 felekezeti jellegét mutatja az is, hogy a kézirat a bibliai szöveghelyeket a Károli-féle Biblia szerint idézi. Az Ms. U. 584 esetében az interkonfesszionális szöveghasználat lineáris, kisebb-nagyobb kihagyásokat eszközöző szó szerinti fordítást eredményez, és ez más nem unitárius szövegeket felhasználó, unitárius környezetben keletkezett prédikációkkal is rokonítja.³²

²⁸ „És nem ellenkezik ugyanis magával [Salamon], és magával nem ellenkezik az igazság lelke. De [...]” SIBELIUS, *Fraenum iuventutis*, 3.

²⁹ Ms. U. 584, 369.

³⁰ A kutatás során Enyedi-, Crell-, Grotius- és Völkel-hivatkozásokat találtam az Ms. U. 584 prédikációiban, valamint Balázs Mihály felhívta a figyelmet arra, hogy a conciók nagyban építenek Joachim Stegmann *De iudice et norma controversiarum fidei* című művére is.

³¹ Az unitárius prédikációk interkonfesszionális szöveghasználatához lásd például RESTÁS Attila, „*Inter idiotas et rusticanos*”: Szövegalkotás és tanítás egy bölöni unitárius kézirat predikációskötetben, *Studia Litteraria*, 2013/3–4, 189–203; TÚRI Tamás, *Unitárius predikációalkotás a 17. század végén: Egy nyilvánosságra szánt iskolai predikációskötet = Kultúrjav.: Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel, MARÓTHY Szilvia, Budapest, Reciti, 2015, 197–214; LOVAS Borbála, *Rejtőzködő predikációk: Feldolgozatlan unitárius kódexek és kiadásuk*, Keresztény Magvető, 2023/2, 121–140. Ösz Sándor Előd Pesthi Sámuel magyarsárosi unitárius lelkész Rudolph Gwalther zürichi protestáns prédikátor műveire támaszkodó predikációs gyakorlatának nyomait tárta fel: Ösz Sándor Előd, *Rudolph Gwalther predikációi Magyarsáros és Ádámos unitárius szószékén*, Keresztény Magvető, 2022/2, 163–181.

³² Vö. SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Piros fonal a háromszéki unitárius predikációirodalom megsárgult szövetén: A Bánkódó lélek nyögési és egy korpusz összeállítása = A predikáció rétegei a 17. században: Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság*, szerk. FÖRKÖLI Gábor, LOVAS Borbála, SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius predikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 21–74, itt 29. A lineáris szövegátvételtől mint a predikációszerkesztés módszeréről: SZELESTEI NAGY László, *Predikálás a 17. századi Magyarországon (Kéziratok kötetek)*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2020, 10, 135–137, 169.

Az Ms. U. 584 prédikációi esetében azért is lényeges a forrástextus felhasználásának vizsgálata, mivel bizonyos, hogy Csíkfalvi nem, illetve nem kizárólag saját felhasználására jegyezte le őket. Az Ms. U. 584 lapszéli jegyzetei ugyanis arról tanúskodnak, hogy a Sibelius *Fraenum iuventutis*ából készített magyar nyelvű szentbeszédnek közül tizenegy el is lett prédikálva Kolozsváron, feltételezhetően a Szent Mihály-templomban. A dátumok az 1668-as húsvéti időszakot rajzolják a szemünk elé, március 4-től május 4-ig. Csíkfalvi három esetben (április 8., 29., május 4.) azt is feljegyezte, hogy a prédikáció megtartásának időpontjában a tisztelendő püspök (*reverendus episcopus*) nem volt jelen – akit az 1668-as évszám ismeretében az 1663. és 1684. között unitárius püspökként működő Nagysolymosi Koncz Boldizsárral azonosíthatunk.³³

H	K	Sze	Cs	P	Szo	V	
			1	2	3	4: Concio secunda	<i>március</i>
5	6	7	8	9	10	11: Concio tertia	
12	13	14	15	16	17	18: Concio IV.	
19	20	21	22	23: Concio quinta	24	25: Concio 6. [virágvasárnap]	
26	27	28	29	30	31	1	<i>április</i>
2	3	4	5	6	7	8: Concio septima	
9	10	11	12	13	14	15: Concio 8.	
16	17	18	19	20	21	22: Concio 9.	
23	24	25	26	27	28	29: Concio 10.	
30	1	2	3	4: Concio 11.	5	6	<i>május</i>

2. táblázat

Csíkfalvi György prédikációi 1668 tavaszán Kolozsváron

Hogyan kerülhettek Csíkfalvi Györgyhez Sibelius prédikációgyűjteményei? Ahogy fentebb megállapítottam, Csíkfalvi fordításai-másolatai korai dokumentumai a magyarországi Sibelius-recepciónak,³⁴ tehát kézenfekvő lenne azt feltételezni, hogy peregrináció útján jutott Csíkfalvi a kötetekhez.³⁵ Ugyanakkor jelen ismereteink

³³ Az unitárius püspökök listáját lásd A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport honlapján: https://unitpred.elte.hu/predikatorok_17_szazad.

³⁴ Lásd a 17. jegyzetet.

³⁵ A Sibelius-kötettel rendelkező Miskolci Csulyak Gáspár, valamint a Sibelius fordító Pósházi János is peregrinus diákok voltak Németalföldön. CSORBA Dávid, *Miskolci Csulyak Gáspár (1627–1696) írásai és könyvtárának fennmaradt példányai = Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, Reciti, 2015, 329–342; OLÁH Róbert, *Pósházi János (1628–1686)*, RefWiki: Református Online Enciklopédia, [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=P%C3%B3sh%C3%A1zi_J%C3%A1nos_\(1628%E2%80%931686\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=P%C3%B3sh%C3%A1zi_J%C3%A1nos_(1628%E2%80%931686)).

szerint Csíkfalvi nem peregrinált, a kötetek beszerzésének más csatornáját kell tehát keresnünk. Két, valószínűsíthetően egymástól független adat arra enged következtetni, hogy Csíkfalvi rendszeresen kért kölcsön könyveket: erről árulkodik az Ms. U. 659-ben található levél, valamint Árkosi Tegző Benedek és Ferenc könyveinek 1661. évi összeírása is.³⁶ Az Árkosi Tegző-testvérek könyvbeszerzését támogathatta, hogy mindketten látogattak külföldi egyetemeket.³⁷

Értékes dokumentum továbbá ifj. Joachim Stegmann könyveinek 1678. évi összeírása, amelyben megtaláljuk azokat a szerzőket, akikre az Ms. U. 584 prédikációs rendre hivatkoznak (Crell, Grotius, id. Joachim Stegmann, Völkel).³⁸ Stegmann abból a Schlichting-kötetből is birtokolt egy példányt, amelynek (feltehetően) egy másik példányában Csíkfalvi György tulajdonbejegyzését találjuk meg.³⁹ Az Árkosi Tegző-testvérek könyvei 1661. évi haláluk után az unitárius egyházközség első könyvtárát alapozták meg, és erre a könyvtárra hagyta könyveit 1678. évi halála után ifj. Joachim Stegmann is. Mindebből arra következtethetünk, hogy a 17. század második felétől kezdődően a peregrinálástól függetlenül hozzáférhetővé váltak az erdélyi unitárius szellemi elit egyre nagyobb számú tagjai számára a külföldi nyomtatványok – és ennek a lenyomataként értékelhetjük Csíkfalvi György Sibelius-fordításait is.

³⁶ *Erdélyi Könyvesházak V.*, 106–107. Ifj. Joachim Stegmann műveltségéhez lásd MOLNÁR Dávid, SZABÓ Ádám, *Az ifjabb Joachim Stegmann és a politika tudománya: Ismeretlen szövegek a 17. század közepéről = Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi, 2017, 133–142.

³⁷ Árkosi Tegző Benedek az odera-frankfurti (1651) és a leideni (1653), Ferenc pedig a leideni (1657) és a franekeri egyetemre (1659) iratkozott be. *Erdélyi Könyvesházak V.*, 106.

³⁸ *Uo.*, 109–120.

³⁹ *Uo.*, 116.

FÜGGELÉK

1. Az Ms. U. 584 szerkezete⁴⁰

(Szürke háttérrel kiemelve azok a prédikációk, amelyek forrását sikerült azonosítanom.)

1	100	<i>lacuna</i>	
101 [1]	102 [2]	[Actiones etiam omnes novit...]	
103 [3]	107 [7]	Concio X.	ex Joh. 17. 3.
108 [8]	110 [10]	Concio XI.	ex Matt. 16. 16.
111 [11]	114 [14]	Concio Catechetica 12.	ex Johan. 14:28.
115 [15]	117 [17]	Concio Catechetica XIII.	ex Joh. 10. 30.
118 [18]	121 [21]	Concio Catechetica XIV.	Joh. 17. 3. ultimis verbis
122 [22]	128 [28]	Concio Catechetica 42.	ex I. Joh. 5–8.
129 [29]	134 [34]	Concio XV.	ex Luc. 24. 19.
135 [35]	142 [42]	Concio XVI.	ex Exodi 20. v. I. et sequitur
143 [43]	150 [50]	Concio XVII	ex Exod. 20.
151	182	<i>lacuna</i>	
183 [51]	191 [59]	[diligamus q[ua]m Christum...]	
192 [60]	195 [63]	Concio XXX.	ex Jac. I. 4.
196 [64]	198 [66]	Concio XXXI.	ex ultimis verbis Matt. 16. 24.
199 [67]	204 [72]	Concio XXXII.	ex Mar. 16. 15–16.
205 [73]	206 [74]	Concio XXXIII.	ex Matt. 11. 30.
207 [75]	209 [77]	Concio XXXIV.	ex Rom. 3. 25.
210 [78]	213 [81]	Concio XXXV.	ex Heb. 9. 28.
214 [82]	218 [86]	Concio XXXVI.	ex Joh. 2. 1–2.
219 [87]	224 [92]	Concio XXXVII.	ex Joh. 7. 37–9.
225 [93]	228 [96]	Concio 38.	ex Luc. 24. 49.
229 [97]	231 [99]	Concio 39.	ex Psalmo 51. 13.
232 [100]	238 [106]	Concio 40.	ex I Cor. 2. 9–10.
239 [107]	241 [109]	Concio 41.	ex Eph. 5. 6.
242 [110]	248 [116]	Concio 43. Catechetica	ex Heb. 5. 6.
249 [117]	269 [137]	Concio 44. Catechetica	ex I Cor. 15. 24–28.
270 [138]	279 [147]	Concio Catechetica 50.	ex Jeremiae 23. 5. 6.
280 [148]		[üres oldal]	

⁴⁰ Az Ms. U. 584-ben kétféle oldalszámozás.

[149]	[153]	Concio	ex Gen. 18. 1-2-3-4-5.
[154]	[156]	Concio	Zachary 15.6.
[157]	[161]	Concio Catechetica 2.	ex Deut. 30. 9-10.
[162]	[166]	Concio	ex 2Cor. 1. 8-9-10.
[167]	[170]	Concio 2nda	ex eodem textu
[171]	[176]	Concio	ex Prov. 8. a v. 22. ad v. 31.
[?]		<i>lacuna</i>	
[177]	[178]	[Azhonnan is megtanulhatjuk...]	
[?]		<i>lacuna</i>	
[181] ⁴¹	[188]	Concio prima Catechetica.	ex Matt. 7. 14.
[189]	[194]	Concio 2nda Catechetica	ex 2Tim. 3. 16-17.
[195]	[200]	Concio 3tia Catechetica	ex 2Cor. 4:3.
[201]	[205]	Concio 4ta Catechetica	ex Joh. 17. 3.
[206]	[210]	Concio 5ta	ex eodem Joh. 17.3.
[211]	[216]	Concio sexta Catechetica	ex Joh. 17. 3.
[217]	[221]	Concio septima	Joh. 17. 3.
[222]	[228]	Concio 8 Catechetica	ex Joh. 17. 3.
[229]	[234]	<i>Sermo parentalis</i>	
[235]	[244]	Concio Catechetica 6ta	ex Deut. 32. 4.
[245]	[251]	Concio	ex Gen. 17. 1.
[252]	[256]	Concio 2nda	ex eodem textu
[257]	[262]	Concio	ex Jac. 4. 12.
[263]	[267]	Concio	ex Rom. 16. 27.
[268]		[latin nyelvű jegyzet]	
[269]	[274]	Concio IX.	ex Joh. 17. 3.
[275]	[282]	Concio	ex Matt. 16. 16.
[283]	[287]	Concio	ex Lucae 24. 19.
[288]	[294]	Concio	ex Exod. 20. v. 1-2. etc.
[295]	[299]	Concio	ex Exod. 20. 14.
[300]	[303]	Concio	ex Exod. 20. 16-17.
[304]	[307]	Concio	ex Levit. 19.18.
[308]	[313]	Concio	ex Matt. 16. 24.
[314]	[317]	Concio	ex eodem Matt. 16. 24.

⁴¹ A lapszámozás ugrik, kimarad a 179-180. oldal.

[318]	[320]	Concio	ex Jac. 1. 4.
[321]	[324]	Concio	ex Matt. 16. 24. ex ultimis verbis Christi
[325]	[330]	Concio	ex Matt. 16. 15–16.
[331]	[333]	Concio	Matt. 11. 30.
[334]	[338]	Concio	ex Rom. 3. 25.
[339]	[342]	Concio	ex Hebr. 9. 28.
[343]	[348]	Concio	ex 1Joh. 1. 1–2.
[?]		<i>lacuna</i>	
[349]	[352]	[Ezen az erőn penig, mellyel az tanítványoknak...]	
[?]		<i>lacuna</i>	
[353]	[356]	[Mindezekből immár megtetszik...]	
[?]		<i>lacuna</i>	
[357]	[361]	Concio	ex 1Cor. 2. 9–10.
[362]	[366]	Concio 2nda	ex eodem textu
[367]	[373]	Concio 1.	ex Eccles. 12. v. 1–2–3.
[374]		[latin nyelvű jegyzet]	
[375]	[383]	Concio 2nda	ex eodem Eccles. 12. 1.
[384]		Concionis 2ndae Idea a R[everendo] D[omino] episcopo 1671. 15. Febr.	
[385]	[390]	Concio 3tia	Ecclesiastis 12. v. 1.
[391]	[396]	Concio IV.	Ecclesiastis 12. 1.
[397]	[400]	Concio 5nta	Eccles. 12. v. 2.
[401]	[406]	Concio 6.	ex Ecclesiastis 12. 2.
[407]	[412]	Concio 7tima	ex eodem loco
[413]	[418]	Concio 8.	Ecclesiastis 12. 2.
[419]	[424]	Concio 9.	Ecclesiastis c. 12. 2.
[425]	[430]	Concio 10.	Ecclesiastis 12. 3.
[431]	[436]	Concio 11.	Ecclesiastis 12. 3.
[437]	[443]	Concio 12.	Ecclesiastis 12. 3.
[444]		[üres oldal]	
[445]	[448]	Concio XI.	Eccles. XII. 4.
[449]	[452]	Concio	ex Eccles. 12 v. 4.
[453]	[457]	Concio XIII.	ex Eccles. 12. 5.
[458]	[461]	Concio XIV.	ex Eccles. 12. 5.

[462]	[466]	Concio XV. relinquatur sequitur XVI.	ex Eccles 12. v. 5.
297 [467]	301 [471]	Concio XV.	ex Eccles. XII. 5.
302 [472]	307 [477]	Concio XVI.	Eccles. XII. 5.
308 [478]	312 [482]	Concio XVII.	ex Eccles. XII. 6.
313 [483]	316 [486]	Concio XVIII.	Eccles. XII. 6.
317 [487]	321 [491]	Concio XIX.	Eccles. XII. 6.
322 [492]	325 [495]	Concio XX.	Eccles. XII. 7.
326 [496]	329 [499]	Concio XXI.	Eccles. XII. 7.
330 [500]	333 [503]	Concio XXII.	Eccles. XII. 7.
334 [504]	337 [507]	Concio XXIII.	Eccles. XII. 7.
338 [508]	344 [514]	Concio XXIV.	Eccles. XII. 7.
345 [515]	348 [518]	Concio XXV.	Eccles. XII. 7.
349 [519]	351 [521]	Concio XXVI.	Eccles. XII. 7. 8.
351 [521]	354 [524]	Concio XXVII.	Eccles. XII. 8.
355 [525]	357 [527]	Concio XXVIII.	Eccles. XII. 8.
358 [528]	360 [530]	Concio XXIX.	Eccles. XII. 8.
361 [531]	364 [534]	Concio XXX.	Eccles. XII. 9.
365 [535]	367 [537]	Concio XXXI.	Eccles. XII. 9.
368 [538]	373 [543]	Concio XXXII.	Eccles. XII. 9.
374 [544]	379 [549]	Concio XXXIII.	ex Eccles. XII. 9.
380 [550]		[üres oldal]	
[551]	[556]	Concio	ex Ecclesiastae 12. v. 15–16.
[557]	[565]	Concio 2nda	ex Ecclesiastae 12. 15–16.
[566]	[573]	Concio 3tia	ex eodem loco
[574]		[üres oldal]	
[?]		lacuna	
[575]	[578]	[Ez három rendbeli nemei vadnak az Istennek ítéleteinek...]	
[?]		lacuna	
381 [579]	386 [584]	Concio	ex Psalmo 131. v. 1.
387 [585]	391 [589]	Concio II.	Psal. CXXXI. v. 1.
392 [590]	398 [596]	Concio 3.	Psal. 131. 2.
399 [597]	405 [603]	Concio 4ta	Psal. 131. 2.
406 [604]	412 [610]	Concio 5nta	Psal. CXXXI. v. 3.

2. Caspar Sibelius *Fraenum iuventutis*ának prédikációi mint források
az Ms. U. 584-ben

<i>Fraenum iuventutis</i>	Ms. U. 584
Concio prima. Eccles. XII. vers. I. <i>Laetare iuuenis in iuventute tua.</i>	Concio 1. ex Eccles. 12. v. 1. 2. 3. <i>Örvendezz, ifjú, az te ifjúságodban [...]</i>
Concio secunda. Ecclesiast. XII. vers. I. <i>Laetare iuuenis in iuventute tua, et exhilaret te animus tuus diebus iuventutis tuae.</i>	Concio secunda ex eodem Ecclesiastis 12. 1. <i>Laetare iuuenis in iuventute tua. Et exhilaret te animus tuus diebus iuventutis tuae.</i>
Concio tertia. Ecclesiast. XII. vers. I. <i>Denique perge in viis animi tui et aspectibus oculorum tuorum.</i>	Concio tertia Ecclesiastis 12. v. 1. <i>Denique perge in viis animi tui, et aspectibus oculorum tuorum.</i>
Concio quarta. Eccles. XII. vers. I. <i>Sed scito, fore ut propter omnia haec adducat te Deus in iudicium.</i>	Concio IV. Ecclesiastis 12. 1. <i>Sed scito fore ut propter omnia haec adducet Deus te in iudicium.</i>
Concio quinta. Eccles. XII. vers. 2. <i>Amove ergo indignationem ab animo tuo.</i>	Concio quinta Eccles. 12. v. 2. <i>Amove ergo indignationem ab animo tuo.</i> Concio 6. ex Ecclesiastis 12. 2. <i>Amove ergo indignationem ab animo tuo.</i>
Concio sexta. Eccles. XII. vers. 2. <i>Amove ergo indignationem ab animo tuo.</i>	Concio septima ex eodem loco <i>Amove ergo indignationem ab animo tuo.</i>
Concio septima. Eccles. XII. vers. 2. <i>Et averte malum a carne tua.</i>	Concio 8. Ecclesiastis 12. 2. <i>Averte malum a carne tua.</i>
Concio octava. Eccles. XII. vers. 2. <i>Nam adolescentia et iuventus est vanitas.</i>	Concio 9. Ecclesiastis c. 12. 2. <i>Nam adolescentia et iuventus est vanitas.</i>
Concio nona. Eccles. XII. vers. 3. <i>Et recordare creatoris tui diebus iuventutis tuae.</i>	Concio 10. Ecclesiastis 12. 3. <i>Et recordare creatoris tui diebus etc.</i> Concio 11. Ecclesiastis 12. 3. <i>Et recordare creatoris tui etc.</i>
Concio decima. Eccles. XII. vers. 3. <i>Antequam adveniant dies mali, et appetant anni de quibus dicas, Non est mihi in istis delectatio.</i>	Concio 12. Ecclesiastis 12. 3. <i>Antequam adveniant etc.</i>
Concio undecima. Eccles. XII. vers. 4. <i>Antequam obtenebrescat sol et lux, lunaque ac stella.</i>	Concio XI. Eccles. XII. 4. <i>Antequam obtenebrescat sol et lux lunaque et stella.</i>
Concio duodecima. Eccles. XII. vers. 4. <i>Et recurrant nubes post pluviam.</i>	Concio ex Eccles. 12. v. 4. <i>Et recurrant nubes post pluviam.</i>
Concio decima-tertia. Eccles. XII. vers. 5. <i>In die quo commovebuntur custodes illi domus.</i>	Concio XIII. ex Eccles. 12. 5. <i>In die quo commovebuntur custodes illi domus.</i>

Concio decima-quarta. Eccles. XII. vers. 5. <i>Et incurvabunt sese viri robusti.</i>	Concio XIV. ex Eccles. 12. 5. <i>Et incurvabunt sese viri robusti.</i>
Concio decima-quinta. Eccles. XII. vers. 5. <i>Et intermittent molitrices illae, quia imminuta sunt.</i>	Concio XV. ex Eccles. 12. v. 5. <i>Et intermitterent molitrices illa quia imminuta etc.</i>
Concio decima-sexta. Eccles. XII. vers. 5. <i>Et obtenebrescent illi qui spectant per fenestras.</i>	Concio XV. relinquitur sequitur XVI. ex Eccles. 12. v. 5. <i>Et obtenebrescent etc.</i> Concio XVI. Eccles. XII. 5. <i>Et obtenebrescent illi qui spectant per fenestras.</i>
Concio decima-septima. Eccles. XII. vers. 6. <i>Occludenturque valvae quae in plateam spectant, propter pressum sonum molitionis.</i>	Concio XVII. ex Eccles. XII. 6. <i>Occludenturque valvae quae in plateam spectant propter depressum sonum molitionis.</i>
Concio decima-octava. Eccles. XII. vers. 6. <i>Et surget ad vocem aviculae.</i>	Concio XVIII. Eccles. XII. 6. <i>Et surget ad vocem aviculae.</i>
Concio decima-nona. Eccles. XII. vers. 6. <i>Et incurvabuntur omnes cantatrices.</i>	Concio XIX. Eccles. XII. 6. <i>Et incurvabuntur omnes cantatrices.</i>
Concio vicesima. Eccles. XII. vers. 7. <i>Quum etiam a re alta timebunt, et terrores eis erunt in via.</i>	Concio XX. Eccles. XII. 7. <i>Quum etiam a re alta timebunt, et terrores eis erunt in via.</i>
Concio vicesima-prima. Eccles. XII. vers. 7. <i>Et florebit amygdalus.</i>	Concio XXI. Eccles. XII. 7. <i>Et florebit amygdalus.</i>
Concio vicesima-secunda. [XII. vers. 7.] <i>Et onerabit sese locusta.</i>	Concio XXII. Eccles. XII. 7. <i>Et onerabit sese locusta.</i>
Concio vicesima-tertia. XII. vers. 7. <i>Et dissolvetur appetitus.</i>	Concio XXIII. Eccles. XII. 7. <i>Et dissolvetur appetitus.</i>
Concio vicesima-quarta. Eccles. XII. vers. 7. <i>Quum abibit homo in domum seculi sui.</i>	Concio XXIV. Eccles. XII. 7. <i>Quum abibit homo in domum seculi sui.</i>
Concio vicesima-quinta. Eccles. XII. vers. 7. <i>Et circuibunt in platea plangentes.</i>	Concio XXV. Eccles. XII. 7. <i>Et circuibunt in platea plangentes.</i>
Concio vicesima-sexta. Eccles. XII. vers. 8. <i>Antequam dissolvatur funis argentus.</i>	Concio XXVI. Eccles. XII. 7–8. <i>Antequam dissolvatur funis argentus.</i>
Concio vicesima-septima. Eccles. XII. vers. 8. <i>Et conteratur phiala aurea.</i>	Concio XXVII. Eccles. XII. 8. <i>Et conteratur phiala aurea.</i>
Concio vicesima-octava. Eccles. XII. vers. 8. <i>Et frangatur hydria ad scatebram.</i>	Concio XXVIII. Eccles. XII. 8. <i>Et frangatur hydria ad scatebram.</i>
Concio vicesima-nona. Eccles. XII. vers. 8. <i>Et conteratur rota ad cisternam.</i>	Concio XXIX. Eccles. XII. 8. <i>Et conteratur rota ad cisternam.</i>
Concio tricesima. Eccles. XII. vers. 9. <i>Et redeat pulvis in terram, sicut fuerat.</i>	Concio XXX. Eccles. XII. 9. <i>Et redeat pulvis in terram, sicut fuerat.</i>

Concio tricesima-prima. Eccles. XII. vers. 9. <i>Et redeat pulvis in terram, sicut fuerat.</i>	Concio XXXI. Eccles. XII. 9. <i>Et redeat pulvis in terram, sicut fuerat.</i>
Concio tricesima-secunda. Eccles. XII. vers. 9. <i>Spiritus autem redeat ad Deum.</i>	Concio XXXII. Eccles. XII. 9. <i>Spiritus autem redeat ad Deum.</i>
Concio tricesima-tertia. Eccles. XII. vers. 9. <i>Spiritus autem redeat ad Deum, qui dedit illum.</i>	Concio XXXIII. Ex Eccles. XII. 9. <i>Spiritus autem redeat ad Deum, qui dedit illum.</i>

3. Caspar Sibelius *Humilitas Davidicájának* prédikációi mint források
az Ms. U. 584-ben

<i>Humilitas Davidica</i>	Ms. U. 584
Concio prima. Psal. CXXXI. vers. I. <i>O Iehova, non superbit cor meum, nec efferuntur oculi mei.</i>	Concio ex Psalmo 131. v. 1. <i>Domine non effertur cor meum, nec efferuntur oculi mei.</i>
Concio secunda. Psal. CXXXI. vers. I. <i>Nec ambulo in rebus magnis et mirabilioribus quam ut ego eas assequar.</i>	Concio II. Psal. CXXXI. v. 1. <i>Nec ambulabo [!] in rebus magnis, et mirabilioribus q[ua]m ut ego eas assequar.</i>
Concio tertia. Psalm. CXXXI. vers. 2. <i>Nisi composui et sedavi animam meam, sicut ablactatus apud matrem suam facit; nisi sicut ablactatus, apud me fuit anima mea.</i>	Concio 3. Psal. 131. 2. <i>Ha olyan nem voltam...</i>
Concio quarta. Psalm. CXXXI. vers. 2. <i>Nisi composui et sedavi animam meam, sicut ablactatus apud matrem suam facit; nisi sicut ablactatus apud me fuit anima mea: (puniat me Deus.)</i>	Concio 4ta. Psal. 131. 2. <i>Nisi composui et sedavi animam meam, sicut ablactatus apud matrem suam facit; nisi sicut ablactatus apud me fuit a[nim]a mea: (puniat me De[us].)</i>
Concio quinta. Psalm. CXXXI. vers. 3. <i>Exspectet Israel Iehovam, ex hoc tempore usque in seculum.</i>	Concio quinta ex Psal. CXXXI. v. 3. <i>Expectet Israël Iehovam, ex hoc tempore usq[ue] in seculum. [A szöveg vége töredékes.]</i>

HAJDU ILDIKÓ
PhD-hallgató
ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola
ild.hajdu@gmail.com

*Knowledge Transfer in Seventeenth-Century Unitarian Sermons
The Translations of Caspar Sibelius's Sermons in the Ms. U. 584*

Abstract: The paper analyses the Ms. U. 584 of the Academic Library of Cluj-Napoca. I examine the attribution of the manuscript and argue for the correction of the author's name by linking to him another manuscript from the same collection (call number: Ms. U. 659). After presenting the known biographical data about the newly identified author (including books with his inscriptions), in the second part of the paper I investigate the sources of the sermons and argue that 41 sermons out of altogether 112 in the Ms. U. 584 are translations and copies from Caspar Sibelius's two sermon collections, the *Fraenum iuventutis* (1639) and the *Humilitas Davidica* (1640). Finally, I examine the possible reasons and routes of the reception of Sibelius in the Transylvanian Unitarian community in the seventeenth century.

Keywords: Unitarian sermons, seventeenth-century knowledge transfer, Caspar Sibelius (Kaspar Sibel, 1590–1658), interconfessional translation, Cluj/Kolozsvár

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)